

**Recenzja osiągnięć naukowo-badawczych habilitanta
dr. Pawła Sobczyka**

Zgodnie z art. 16 ust. 1-2 ustawy z 14 marca 2003 r. *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki*, (Dz. U. Nr 65, poz. 535 ze zm.) niniejsza recenzja została sporządzona w odpowiedzi na decyzję Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z dnia 3 grudnia 2013 r. o powołaniu mnie do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu habilitacyjnym dr. Pawła Sobczyka.

Sylwetka naukowa Habilitanta

Habilitant posiada dotychczas następujące stopnie naukowe: magister prawa kanonicznego (UKSW, promotor: J. Krukowski), mgr prawa (UKSW, promotor: Z. Cieślak), doktorat z prawa w zakresie prawa kanonicznego na podstawie pracy *Zasady relacji Państwo – Kościół w nauczaniu Soboru Watykańskiego II i postulatach Konferencji Episkopatu Polski dotyczących Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. J. Krukowskiego i obronionej w UKSW w 2004 r. Jest zatrudniony w następujących jednostkach naukowych: 1. w Katedrze Prawa Konkordatowego i Wyznaniowego, na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW (wykłady i ćwiczenia z prawa konstytucyjnego, wyznaniowego, konkordatowego, wstępu do prawoznawstwa), 2. od 2006 r. w Wyższej Szkole Menadżerskiej w Warszawie jako pracownik dydaktyczno-naukowy. Ponadto pracował od 2004-2013 w: Wyższej Szkole Handlu i Prawa w Warszawie, Wyższej Szkole Zarządzania i Prawa w Warszawie, Wyższej Szkole Przedsiębiorczości i Nauk Społecznych w Otwocku oraz Wyższej Szkole Cła i Logistyki w Warszawie.

I. Osiągnięcia naukowe Habilitanta

Zgodnie z § 4, punkt 1 *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego* (Dz. U. z dnia 20 września 2011 r.) na pierwszym miejscu ocenia się autorstwo lub współautorstwo monografii, publikacji naukowych w czasopismach międzynarodowych lub krajowych znajdujących się w bazach: Web of Science (WoS) lub na liście European Reference Index for the Humanities (ERIH) i innych niż znajdujące się w tych bazach lub na liście. W przedstawionym do recenzji dorobku znajdujemy 2 monografie wydane po obronie doktoratu.

Monografia do habilitacji z 2013 r.

Do istotnych osiągnięć naukowych Habilitanta należy praca o charakterze monograficznym *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Wydawnictwo ASPRA-JR, Warszawa 2013, ss. 441. Recenzję wydawniczą napisał ks. prof. dr hab. J. Krukowski. Stanowi ona główne osiągnięcie naukowe Habilitanta po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych.

Za trafny należy uznać wybór tematu, który istotnie rodzi potrzebę całościowego opracowania. Zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim w przepisie art. 25 ust. 4 Konstytucji jest niewątpliwie wynikiem kompromisu różnych ugrupowań politycznych. Treść tego przepisu brzmi następująco: „Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy”.

Za potrzebą monograficznego opracowania wspomnianego tematu przemawiają argumenty, które Habilitant omówił we *Wstępie*.

a) Najważniejszym argumentem za podjęciem tego tematu jest brak całościowego opracowania ważnej tematyki dotyczącej regulacji stosunku Państwa do Kościoła katolickiego. Owszem są jedynie przyczynki lub częściowe opracowania niektórych kwestii. Natomiast w doktrynie ciągle ta sprawa jest dyskutowana i bardzo różnorodnie interpretowana. Natomiast kwestia regulacji stosunku Państwa do niekatolickich Kościołów i związków wyznaniowych została rozwiązana w art. 25 ust. 5 i doczekała się monograficznego opracowania w rozprawie habilitacyjnej Pawła Leszczyńskiego, pt. *Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP* (Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej 2012). Należy mieć na uwadze, że jak rozwiązania konstytucyjne zawarte w art. 25 ust. 4, tak zawarte w art. 25 ust. 5 w odniesieniu do określenia stosunku Państwa do Kościoła katolickiego stanowią poważny problem naukowy, domagający się opracowania monograficznego.

b) Wyjaśnienia wymaga także uzasadnienie *dywersyfikacji* stosunku Państwa do związków wyznaniowych, które przecież są w Konstytucji *równouprawnione* (art. 25, ust. 1).

c) Poza tym budzi wątpliwości niejasne stwierdzenie że stosunek ten do Kościoła katolickiego regulują „ustawy”, a nie „ustawa” (s. 21). Zatem czy wymaga się jakiejś jednej ustawy, czy wielu ustaw i czy *zasada konsensualnego* stanowienia prawa dotyczącego

stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w odniesieniu do wszystkich tych ustaw ma charakter obligatoryjny, czy tylko fakultatywny? (s. 19-20).

Podane racje są wystarczająco przekonujące i świadczą niewątpliwie o potrzebie opracowania tejże monografii.

Autor za główne zadanie (tezę) zamierzył udowodnić, iż uwzględniając kontekst historyczny i socjologiczno-ustrojowy w Polsce stosunek Państwa do Kościoła katolickiego o którym mowa w art. 25, ust. 4 Konstytucji ma charakter *konsensualny* (s. 20).

Słusznie już we *Wstępie* dla udowodnienia tezy pracy podkreśla istotne znacznie wyroku TK z 2 kwietnia 2003 r., stanowisko Rady Legislacyjnej z 19 listopada 2010 r., Konwencja Wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1968 r. i ustawa z 14 kwietnia 2000 r. o umowach międzynarodowych oraz próby rozwiązań kompromisowych uzgodnionych z przedstawicielami Kościoła katolickiego (s. 21). Autor jednak podchodzi do tematu i swojej tezy krytycznie gdyż widzi też różnego rodzaju *trudności* w udowodnieniu postawionej tezy, m.in. w postaci niespójności i niejasności przepisów oraz ustawowego niedookreślenia tej zasady (s. 22-23). Postanawia zatem za cel pracy przyjąć dokładną analizę treści art. 25 ust. 4 Konstytucji. Nie można mieć też zastrzeżeń w odniesieniu do zastosowanych metod badawczych w tej rozprawie (zob. s. 25)

Decyzja Habilitanta o podjęciu tytułowego zagadnienia zasługuje na uznanie, gdyż dotychczas, mimo upływu 20 lat od uchwalenia Konstytucji, nie poświęcono mu dotąd żadnego obszerniejszego opracowania. Nikt dotychczas całościowo nie opracował zagadnienia konsensualnego sposobu regulacji stosunków Państwa do Kościoła Katolickiego w Polsce. Istnieje nadal szeroka dyskusja w doktrynie w tej materii, a wypowiedzane przez przedstawicieli doktryny opinie dość znacząco się między sobą różnią.

Jest to dzieło obszerne liczące 441 stron. Na jej treść składają się: *Table of contents*, *wykaz ważniejszych skrótów*, *wstęp*, *5 obszernych rozdziałów merytorycznych*, *zakończenia*, *obszernej bibliografii obejmującej wykaz źródeł i literatury liczącej 53 strony druku*, *Summary i indeks nazwisk*.

Część merytoryczna rozprawy została podzielona na pięć, różnych pod względem objętości rozdziałów. Za plus rozprawy należy uznać fakt, że Autor treść każdego rozdziału poprzedza uwagami wstępnymi i kończy wnioskami.

W obszernym wstępnym **rozdziale pierwszym** liczącym 80 stron Habilitant koncentruje się przedstawieniu przebiegu prac konstytucyjnych z lat 1989-1997 w celu wypracowania odpowiedniej formuły regulacji stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Polsce. Habilitant szczególną uwagę poświęcił dyskusji i pracom gremiów obradujących nad

uksztaltowaniem formuły konsensualnego sposobu tej regulacji. Dotychczas już ukazało się wiele opracowań, zwłaszcza dotyczących projektów poszczególnych partii politycznych i środowisk (od prawicy do lewicy). Dlatego w tym obszernym opracowaniu da się zauważyć pewne wątki już w doktrynie opracowane. Jednak za pożyteczne i pierwsze w literaturze przedmiotowej należy uznać tak szczegółowe ukazanie procesu „rodzenia” się artykułów wyznaniowych, a w szczególności art. 25 ust. 4 Konstytucji RP. Dowiadujemy się tu o kolejnych etapach prac konstytucyjnych i zgłaszanych projektach regulacji stosunku Państwa do Kościoła katolickiego. Dlatego treść tego rozdziału, mimo pewnych dłużyzn, należy uznać za pożyteczną zważywszy, że rozwiązania dotyczące tego podmiotu (Kościół katolicki) budziły w Polsce w różnych okresach jej historii i jeszcze dzisiaj, uwagi krytyczne zwłaszcza w środowiskach naukowych wywodzących się z niektórych mniejszości religijnych i niektórych opcji politycznych. W zasadzie uwagi Habilitanta zmierzające do udowodnienia tezy o *konsensualnym sposobie kształtowania stosunków Państwo-Kościół katolicki* z zastrzeżeniem uwzględnienia kontekstu historycznego socjologicznego-ustrojowego są przekonujące.

Jednak teza Habilitanta o polskim modelu jako „wzorcowym w skali europejskiej” (s. 105) wydaje się dyskusyjna. Sam Habilitant bowiem we *Wstępie* pisze o wielu wątpliwościach interpretacyjnych dotyczących art. 25 ust. 4 Konstytucji (chodzi w szczególności o zastosowanie sformułowania: „ustawy” zamiast: „ustawa” czy brak dookreślenia pojęcia „stosunki”, s. 22-23). Można zatem dyskutować, czy rozwiązania przewidziane w art. 7 i 8 Konstytucji włoskiej nie lepiej niż rozwiązanie polskie gwarantują konsensualność regulacji stosunku Państwa zarówno do Kościoła katolickiego jak i nierzymskokatolickich kościołów i innych związków wyznaniowych. Rozwiązania przyjęte w Konstytucji włoskiej nie budzą tak wielu zastrzeżeń. Trzeba mieć jednak świadomość, że one też wywoływały całą masę interpretacyjnych wątpliwości i dyskusji. Dotyczy to również art. 7, dotyczącego Kościoła Katolickiego. Jeśli dziś te przepisy wydają nam się klarowne, to dlatego, że większość trudnych kwestii została już gruntownie przedyskutowana, a w praktyce ukształtował się już określony usus. Na początku jednak takie jasne nie były.

Poza tym Autor chyba nieco rozprasza uwagę czytelnika poprzez tak liczne wywody uboczne w stosunku do tezy pracy poświęcając w całym rozdziale (s. 26-106) wiele treści formalnym zebraniom i dyskusjom nad całym tekstem Konstytucji RP. Zapewne przeoczeniem jest zastąpienie słowa „przepis” przez „zapis” (s. 29).

Natomiast w **rozdziale drugim** liczącym 56 stron Habilitant podjął się udowodnienia, iż kontekst aksjologiczno-ustrojowy miał istotny wpływ na zasadę *konsensualnego sposobu kształtowania stosunków Państwo-Kościół katolicki*. (s. 107-163). Swoje wywody oparł o szeroką interpretację Konstytucji art. 25 ust. 2 i 3 dotyczących „zasad naczelnych”, które pozwalają spojrzeć w szerszym kontekście na regulację zawartą w ust. 4 dotyczącym kształtowania stosunku Państwa do Kościoła katolickiego. Swoje wywody w dużej mierze poświęcił genezie obecnego art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji z 1997 r. Uznać je należy za cenne, gdyż wszechstronnie i kompleksowo przedstawia się tu różne opinie badaczy. Wielu z nich interpretuje zasady bezstronności i autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego w swoisty sposób kierując się odmiennymi motywacjami. Interpretacji tych przepisów dokonywali tacy autorzy jak: J. Krukowski, M. Pietrzak, P. Stanisławski, T. Zieliński, P. Borecki i inni. Habilitant opiera swoje wywody nie tylko na doktrynie, ale także na orzecznictwie TK i stanowisku Rady Legislacyjnej. Swoje wywody prowadzi wieloaspektowo zwracając uwagę na optykę podmiotową i przedmiotową, horyzontalną i wertykalną. Zna różne zdania autorów i często polemizuje z poglądami zacieśniającymi i tendencyjnymi. Argumentacja Habilitanta zasługuje na miano rzeczowej, gdyż prostuje on sądy powierzchowne lub uproszczone (zob. dla przykładu uwagi krytyczne s. 117, przypis 41, 121 przypis 58, s. 150, i inne). Jego własne wywody są dobrze uzasadnione. Prowadzi je w kierunku wskazania na konieczność permanentnego dialogu Państwa i Kościoła, Jego zdaniem wynikającego z tych zasad. Autor konsekwentnie zmierza do udowodnienia tezy o *konsensualnym sposobie kształtowania stosunków Państwo-Kościół katolicki*. Można zatem z satysfakcją stwierdzić, iż wywody Habilitanta są swojego rodzaju spojrzeniem bardziej uniwersalnym w stosunku do dotychczasowych opracowań doktryny w tym przedmiocie. Za potknięcie korekcyjne należy uznać następujące sformułowania: „qui bus” (zamiast „quibus”) oraz „sacra ta” (zamiast „sacrata”, zob. s. 169).

Dalej Habilitant, zmierzając do udowodnienia tezy o konsensualnym charakterze regulacji stosunków Państwo - Kościół katolicki, słusznie podjął dalszą interpretację art. 25 ust. 4 Konstytucji omawiając *podmioty* biorące udział w tejże regulacji. Rozważania te zawarł w **rozdziale trzecim** rozprawy habilitacyjnej na s. 173-213. Te strony to Rzeczpospolita Polska i Kościół katolicki uosobiony poprzez Stolicę Apostolską. Wydaje się zasadna szczegółowa analiza uprawnień Sejmu i Senatu, Prezydenta RP, Rady Ministrów działającej poprzez Ministra Administracji i Cyfryzacji, Departamentu Wyznań Religijnych oraz

Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Ministra Spraw Zagranicznych i administracji rządowej stopnia wojewódzkiego. Dokonując szczegółowej analizy uprawnień tych organów (wyliczonych w samej Konstytucji, orzeczeniach TK, regulaminach i statutach) Habilitant wytrwale poszukuje danych na temat konsensualnego charakteru regulacji stosunku państwa do Kościoła katolickiego. W sumie czytelnik otrzymuje dość przekonujące dowody takiego właśnie charakteru tej regulacji. Ale Habilitant zwraca też uwagę, że niestety nie można pozytywnie ocenić *realizacji* wspomnianej zasady. Dotąd, mimo upływu 16 lat od uchwalenia Konstytucji, nie zostały bowiem wydane szczegółowe normy dookreślające realizację konstytucyjnych postanowień w odniesieniu do postępowania prelegislacyjnego i legislacyjnego (s. 213). Brak też szczegółowych norm w odniesieniu do niezbyt szczęśliwego czy dwuznacznego wyrażenia „i ustawy” (art. 25 ust. 4 *in fine*). Drugą stroną jest reprezentująca Kościół katolicki Stolica Apostolska. Wywody Habilitanta oparte o szeroką bazę źródłową i literaturę (s. 201-213) może nie wnoszą nic nowego do literatury publicznego prawa kościelnego, ale są niezbędne do przedstawienia tezy zakreślonej w tytule rozdziału i lepszego zrozumienie następnych wywodów zawartych w rozdziale czwartym.

Wartościową część opracowania stanowi jego obszerny (liczący 99 stron) **rozdział czwarty** rozprawy. Po raz pierwszy w polskiej literaturze naukowej dokonano w nim całościowej charakterystyki polskiej umowy międzynarodowej regulacji (Konkordat) stosunków między państwem a Kościołem katolickim w aspekcie *konsensualnego sposobu kształtowania stosunków Państwo-Kościół katolicki*.

Zbytняя drobiazgowość i długość wywodu mogą początkowo wywoływać u czytelnika zniechęcenie do lektury, ale kiedy się zważy polską specyfikę towarzyszącą uchwaleniu i ratyfikacji polskiego Konkordatu i skuteczne usiłowania Habilitanta w celu udowodnienia tezy o konsensualności tej umowy, ten zarzut nie wydaje się słuszny. Habilitant na początku scharakteryzował polski model w aspekcie *historycznym* precyzując na ogół znane pojęcie i przedmiot konkordatu. Następnie ustosunkował się do *braku bliższego sprecyzowania koncepcji regulacji* stosunków między państwem a Kościołem katolickim w uchwałach Soboru Watykańskiego II. Są tam jedynie postanowienia odnośnie do pojęcia wolności religijnej, współdziałania, autonomii i niezależności, własnego i wyłącznego prawa nominacji biskupów. Omawia też przepisy KPK z 1983 r. Szeroko potraktował problematykę zawarcia umowy międzynarodowej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego ze szczególnym uwzględnieniem problematyki zawarcia obowiązującego Konkordatu 28 lipca 1993 r., omówił szerzej skomplikowany proces ratyfikacji polskiego Konkordatu z uwagi

„kuriozalne” (jak pisze) „wydłużenie procedury ratyfikacyjnej wynikające ze względów politycznych” (s. 253) i zmieniających się ekip rządowych, kadencji sejmowych oraz zmieniających się układów politycznych czyli zawieranych koalicji rządzących.

Przedstawił cały skomplikowany system zgłaszanych wątpliwości wysuwanych przez różne ugrupowania polityczne. Słusznie je usystematyzował jako: formalnoprawne i materialnoprawne. W procesie ratyfikacji polskiego Konkordatu poświęcił sporo miejsca ustawie ratyfikacyjnej i procesowi ratyfikacji. Nowością pracy jest ukazanie szerokiej panoramy (w różnych krajach europejskich) sposobów ratyfikacji umów międzynarodowych w ogóle i konkordatów w szczególności, by wreszcie przejść do ukazania trudnej drogi ratyfikacji polskiego Konkordatu (s. 258-280). Wiele też miejsca Habilitant poświęcił ewentualnej zmianie umowy międzynarodowej w tym nowych dodatkowych rozwiązań w Konkordacie (klauszule odsyłające). Na uwagę zasługują ponadto, aczkolwiek omówione w literaturze, ale tu zebrane w całość uzgodnienia szczegółowe, dotyczące takich kwestii, jak: kwalifikacje wymagane od nauczycieli religii, status kościelnych szkół wyższych oraz unormowania dotyczące nadawanych przez nie stopni i tytułów naukowych, zmiany w finansowaniu Kościoła katolickiego i dóbr kościelnych i zasady udostępniania dóbr kultury. Na pozytywną ocenę tych wywodów zdaniem recenzenta wpływa też znajomość i wykorzystanie zagranicznej oraz polskiej literatury przedmiotu autorów prezentujących różne opcje. Nie brak też własnych ocen zamieszczanych przeważnie w szerokich i licznych przypisach (zob. s. 215-314). Mamy zatem do czynienia z ujęciem interdyscyplinarnym, ale całościowym (prawo międzynarodowe publiczne, polskie prawo konstytucyjne i prawo kanoniczne).

Najistotniejsza część dotycząca udowodnienia tezy o konsensualnym charakterze regulacji stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polsce została zawarta na 44 stronach druku w treści **rozdziału piątego**: *Ustawy jako forma konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim* (s. 315-359). Wszystkie poprzedzające rozdziały służyły jako przygotowanie do wypowiedzenia własnego zdania Habilitanta zwłaszcza w odniesieniu do budzącego wiele wątpliwości i znaków zapytania sformułowania art. 25 ust. 4 *in fine*: „i ustawy” (w liczbie mnogiej). Wątpliwości interpretacyjne dotyczą faktu, że ustrojodawca wyraźnie nie stwierdził, czy ustawy określające stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim mają być uchwalane z zachowaniem ogólnych zasad dotyczących procesu legislacyjnego według art. 118–123 Konstytucji i art. 32–111 Regulaminu Sejmu, czy też mają uwzględniać odrębności

wynikające z konieczności konsensualnego określania treści ustaw dotyczących wszystkich związków wyznaniowych (w tym Kościoła katolickiego), co w doktrynie prawa wyznaniowego określa się zasadą bilateralizmu. Habilitant na tym miejscu przytacza argument, że przecież Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 2 kwietnia 2003 r. stwierdził jednoznacznie, iż „Wymóg wcześniejszej umowy między Radą Ministrów a przedstawicielami kościoła stosuje się również do uchwalania ustaw regulujących stosunek Państwa do Kościoła Katolickiego”. Mimo tego, niektórzy przedstawiciele doktryny (M. Pietrzak) stoją na stanowisku, że „ustawy określające status prawny Kościoła katolickiego nie wymagają porozumień, będących ich podstawą, co przewidują regulacje ustawowe, dotyczące pozostałych związków wyznaniowych. Stanowisko to jednak nie jest podzielane przez część przedstawicieli doktryny (zob. przypis 17 na s. 319). Zatem odpowiedź na pytania o możliwość albo konieczność zawarcia umowy, ewentualnie innego porozumienia między stroną państwową i kościelną przed uchwaleniem ustawy oraz o tryb procedury *prelegislacyjnej* dla realizacji sformułowań zawartych w art. 25 ust. 4 Konstytucji RP, ma znaczenie kluczowe. Odpowiedź na nie wymagała od Habilitanta dużej znajomości międzynarodowego prawa publicznego, polskiego prawa konstytucyjnego, prawa wyznaniowego oraz doktryny Kościoła katolickiego. Habilitant po omówieniu przedmiotowym owego odesłania w art. 25 ust 4 *in fine* stawia pytanie zasadnicze: czy chodzi o *ustawę* (liczba pojedyncza) czy *ustawy* (liczba mnoga)? Słusznie utrzymuje że formuła zgłoszona jeszcze w 1995 r. przez posła T. Mazowieckiego (*Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy*) została zamieszczona później w Konstytucji art. 25 ust. 4 bez jakichkolwiek poprawek. Formuła ta nie była kontestowana nie tylko w środowiskach różnych ugrupowań politycznych, ale i przez Podkomisję redakcyjną, Komisję Konstytucyjną i Zgromadzenie Narodowe. Liczby mnogiej nie zakwestionowali także eksperci językoznawcy i prawnicy Komisji Konstytucyjnej. Dlatego słusznie twierdzi Habilitant, że analiza genezy sformułowań zawartych w art. 25 ust. 4 Konstytucji RP „nie pozwala na stwierdzenie, że zastosowanie liczby mnogiej w odniesieniu do odesłania do ustawy jest przypadkowym, nieświadomym działaniem ustrojodawcy, czy też jego błędem” (s. 323). Polemizując z zastosowaniem sformułowania wykorzystującego liczbę mnogą (ustawy) w art. 25 ust. 4 Konstytucji Habilitant przytoczył różne argumenty, podnoszone też przez innych. Miedzy innymi przytacza opinię A. Januchowskiego, że poprzez takie sformułowanie ustrojodawca stawia Kościół katolicki na pozycji słabszej w porównaniu z innymi kościołami związkami wyznaniowymi mającymi indywidualną regulację prawną (s. 325). Habilitant

stawia także dalsze pytania: „w czym ma się wyrażać zasada konsensualnego określania stosunków państwo – Kościół katolicki, czy tylko w trybie zawierania umowy międzynarodowej, który to tryb ma w prawie międzynarodowym charakter konsensualny? A może także w konsensualnym charakterze uchwalania i zmieniania ustaw, o których mowa w art. 25 ust. 4 *in fine* Konstytucji RP? W odpowiedzi na te pytania i w celu udowodnienia zasadniczej tezy pracy o konsensualnym określaniu stosunków między Rzeczpospolitą Polską za Kościołem katolickim Habilitant:

a) Najpierw zwraca uwagę, że polski ustawodawca, pomimo szesnastu lat obowiązywania zawartych Konstytucji art. 25 ust. 5, w odniesieniu do Kościołów i innych związków wyznaniowych *nie stworzył powszechnie obowiązujących podstaw prawnych w tym zakresie* a jedynie zagadnienia te reguluje „korespondencja” w ramach Rady Ministrów. Konkluduje, że brak takich procedur rodzi pytanie o *formalnoprawną konstytucyjność* ustaw: z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy z dnia 13 maja 2011 r. o finansowaniu Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z budżetu państwa (s. 326).

b) Podnosi też *niejasność redakcyjną art. 25 ust. 4 Konstytucji RP w zakresie, w jakim dotyczy on ustaw*. Uważa nie bez słuszności, że wątpliwość powinna być rozstrzygana na podstawie art. 27 Konkordatu, który posiada brzmienie: „Sprawy wymagające nowych lub dodatkowych rozwiązań będą regulowane na drodze nowych umów między Układającymi się Stronami albo uzgodnień między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną do tego przez Stolicę Apostolską”. Autor podkreśla znaczenie tegoż przepisu nie tylko w porządku prawa międzynarodowego, ale także w ramach krajowego porządku prawnego (dualizm form konsensualnego regulowania spraw wymagających nowych lub dodatkowych rozwiązań). O ile pierwsza forma odnosi się do ewentualnej zmiany umowy międzynarodowej (Zob. Konwencja wiedeńska) to druga forma w ocenie Autora ma zastosowanie do ustaw, o których mowa w art. 25 ust. 4 Konstytucji. Dlatego stawia słuszny postulat konieczności dokonania w formie *pisemnej* uzgodnień między Radą Ministrów i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną do tego przez Stolicę Apostolską (s. 328). Tu niestety znajdujemy wielokrotne powtórzenia z IV rozdziału pracy, czy też ze *Wstępu*.

c) Inny argument celem udowodnienia tezy pracy Habilitant czerpie z prawniczego wnioskowania: *a maiori ad minus*. Do zastosowania tej wykładni skłania Habilitanta błędne sformułowanie językowe w powstałe przy formułowaniu przepisów.

d) Jeszcze inny argument Habilitant czerpie z odniesienia się do zasady *równouprawnienia* związków wyznaniowych, zapisanej w art. 25 ust. 1 Konstytucji. Owszem, widzi jednoczesną dywersyfikację form regulacji stosunków między Kościołem katolickim i innymi Kościołami i związkami wyznaniowym (ust. 4 i 5).

e) Następny argument czerpie z „*genezy ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego*” uchwalonej 17 maja 1989 r. (s. 332-337). Ten ostatni argument wydaje się przekonujący z uwagi na szeroką doktrynę na temat ustaw majowych.

f) Kolejny argument na potwierdzenie swej tezy pracy Habilitant czerpie w rozważaniach na temat procedury zawarcia umowy poprzedzającej uchwalenie ustawy (*postępowanie prelegislacyjne*). Takie obfitujące w burzliwe i długotrwałe negocjacje zostały przeprowadzone przed uchwaleniem ustawy z 17 maja 1989 r. (s. 334). Habilitant wskazuje na potrzebę przeprowadzenia takich negocjacji przed ewentualnym zawarciem umowy poprzedzającej uchwalenie ustaw regulujących stosunek Państwa do Kościoła katolickiego i innych Kościołów i związków wyznaniowych. Szczegółowo opisuje urzędy kompetentne ze strony państwowej (Minister Administracji i Cyfryzacji) i ze strony kościelnej. Tak się prowadzi proces zastąpienia Funduszu Kościelnego odpisem podatkowym. Dyskusja odbywa się na specjalnych posiedzeniach a projekt umowy i ustawy przygotowywany jest przez zespół redakcyjny i poddany następnie odpowiednim procedurom (s. 339-341). Habilitant konkluduje, iż czynności procesu prelegislacyjnego posiadają charakter konsensualny (s. 341-344).

Sumując podane argumenty trudno odmówić Habilitantowi racji ze strony formalnoprawnej i zasad poszanowania wolności religijnej w demokratycznym państwie prawa nie tylko w wymiarze indywidualnym ale także wspólnotowym. Wolność ta jest bowiem gwarantowana zarówno w aktach aktów prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej, prawa polskiego i postulowana przez doktrynę Kościoła katolickiego i innych Kościołów i związków wyznaniowych (s. 344).

Niewątpliwie o monograficznym charakterze ocenianej pracy świadczy też fakt, iż Habilitant nie zatrzymuje się nad interpretacją ogólnych przepisów określających sposób regulacji stosunku państwa do związków wyznaniowych, ale rozpatruje także dotychczasową *praktykę* stosowania tego prawa. Rozpatruje więc kazus ustawy z 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego (tu powtórzenia ze s. 326).

Trudno jednak się nie zgodzić ze zdaniem Habilitanta o *politycznym charakterze* decyzji, że Rada Ministrów obradowała nad projektami umowy i ustawy 30 listopada 2010 r. i jak zapisano: „po zapoznaniu się z opiniami odnoszącymi się do trybu zmiany przepisów

dotyczących stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych oraz po przyjęciu do wiadomości informacji o skonsultowaniu regulacji z Sekretariatem Konferencji Episkopatu Polski, a także po dyskusji uznała, że skierowanie rządowego projektu ustawy do Sejmu nie wymaga uprzedniego zawarcia pisemnej umowy ze Stroną Kościelną”. Takie stanowisko wyraził też Sejm i Senat oraz Minister T. Siemoniak (s. 344-348).

Habilitant mógłby też uwzględnić uwagi krytyczne zwłaszcza w odniesieniu tzw. *oświadczeń rządowych* i ich *rzekomego znaczenia w zmianie wymowy norm konstytucyjnych* (zob. s. 463) w publikacji *Układowe formy regulacji stosunków między Państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25, ust. 4-5 Konstytucji RP)*, (Red. P. Stanisławski, M. Ordon), Lublin, Wydawnictwo KUL, 2013 (inne uwagi - s. 459-463).

Jako przykłady na potwierdzenie tezy o konsensualnym charakterze realizacji ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego Habilitant podaje: 1. Porozumienie w sprawie uzgadniania kolejności realizacji inwestycji sakralnych i kościelnych oraz okresu narodowego planu społeczno-gospodarczego i 2. Porozumienie w sprawie emitowania przez Kościół katolicki w środkach masowego przekazu Mszy św. w niedziele i święta oraz swoich programów.

Inne argumenty na potwierdzenie tezy zawartej w tytule pracy Habilitant opiera na konsensualnym rozpatrywaniu spraw interpretacji ustawy i jej wykonania. Jako przykład podaje tutaj wieloletnią i owocną działalność Komisji Wspólnej. Zatem tych argumentów jest wiele.

We *Wnioskach* do rozdziału V Habilitant podsumowuje sumarycznie swe wcześniejsze wywody zawarte w V rozdziale postulując *de lege ferenda*: zastąpienie „wewnętrznej korespondencji” między Ministrem Spraw Wewnętrznych i Administracji z Prezesem Rady Ministrów dotyczącej podstaw prawnych procedury negocjacji i zawarcia umowy, nowelizacją np. ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania lub ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego o przepisy dotyczące negocjacji i zawierania umowy, poprzedzającej uchwalenie ustawy (s. 356-359).

W *Zakończeniu* (s. 361-366) Habilitant słusznie w dużym streszczeniu zrekapitulował wyniki swoich badań, ale też postawił ciekawe wnioski *de lege ferenda fundamentalis (constitutionalis)*: już uprzednio wysuwany postulat w sprawie ujednolicenia postępowania prelegislacyjnego w stosunku do ustaw dotyczących Kościoła katolickiego, analogicznie do rozwiązania przyjętego w ust. 5 oraz w sprawie określenia podstaw procedury prelegislacyjnej czy też liczby pojedynczej „ustawy” a nie „ustaw” w sformułowaniu art. 24 ust. 4 Konstytucji RP.

Ustosunkowanie się do treści zawartej w poszczególnych rozdziałach rozprawy habilitacyjnej pozwala na sformułowanie wniosku natury ogólnej, że jako całość jest opracowaniem o dużej wartości merytorycznej. Rozważania zostały oparte o szeroką bazę źródłową różnej proweniencji (s. 367-391) i o nie mniej szeroką i dobrze wykorzystaną literaturę (s. 391-426). Uwzględniają one zarówno aspekt historyczny i socjologiczno-ustrojowy nie tylko w Polsce i w wielu krajach Europy i świata ale przede wszystkim prawny. Dokonane analizy stanowią niewątpliwie jeden z godnych uznania głosów w szerokiej, często o podłożu politycznym dyskusji w doktrynie. Godne jest też specjalnego podkreślenia, iż Habilitant wyraźnie stoi na gruncie właściwie rozumianej aksjologii

W swych badaniach jest skrupulatnym dokumentalistą. Każde swe twierdzenie podbudowuje i rozwija w szerokich i precyzyjnych przypisach. Owszem, wyraża na wielu miejscach swoje zdanie, jednak stara się je szeroko i wieloaspektowo uzasadniać (w szczególności zob. s. 315-359). Dostrzeżenie nielicznych literówek (np. s. 215) nie pomniejsza w niczym wysokiej oceny warsztatu naukowego i języka prawniczego.

Habilitant jest krytyczny wobec wielu przywołyiwanych opinii innych autorów. Doskonale się orientuje w polskich realiach prawno-wyznaniowych. Jedną z mocniejszych stron recenzowanego opracowania jest doskonały język. Mając powyższe na uwadze wyrażam przekonanie, że recenzowane opracowanie dr. Pawła Sobczyka stanowi oczekiwany i śmiały krok w dotychczasowej literaturze przedmiotowej dotyczącej interpretacji art. 25 ust. 4 Konstytucji RP. Dlatego stanowi ono znaczny wkład w rozwój prawa wyznaniowego.

II. Pozostała aktywność naukowa

1. Monografia z 2005 r.

Jest to obszerna praca samodzielna Habilitanta *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005, ss. 320. Jest to rozszerzona i zmieniona wersja pracy doktorskiej obronionej w UKSW w 2004 r. (*Zasady relacji Państwo – Kościół w nauczaniu Soboru Watykańskiego II i w postulatach Konferencji Episkopatu Polski dotyczących Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, ss. 334. Praca ma służyć ludziom Kościoła w celu „odnalezienia się w nowej rzeczywistości” (s. 20). W pracy znalazło się ukazanie podstawowych zasad doktryny społecznej Kościoła jak: poszanowanie społeczeństwa pluralistycznego pod względem religijnym i światopoglądowym, wolności religijnej w dokumentach Soboru oraz zasad współpracy między wspólnotą polityczną i Kościołem. W porównaniu z pierwotnym tekstem pracy doktorskiej wydana w 2005 r. monografia zawiera *nowe* wątki: analiza stosunku Kościoła do UE i zadań Kościoła w Unii. Wychodząc od omówienia podstawowych wartości u podstaw powstawania Unii, Autor ukazuje chrześcijaństwo jako fundament jej

jedności oraz podstawę tożsamości i otwartości na wszystkie kultury i wartości (s. 329-341). Z satysfakcją należy podkreślić, iż praca ta posiada cechy dobrej monografii z zakresu publicznego prawa kanonicznego i prawa wyznaniowego. Jest to praca o jednorodnym charakterze tj. napisana w oparciu o źródła prawa kanonicznego i nosi charakter rzetelnego studium prawniczego. Opracowanie jest rezultatem samodzielnej analizy materiałów źródłowych proveniencji kościelnej i szerokiej literatury (zob. s. 295-320).

2. Autorstwo lub współautorstwo opracowań zbiorowych

Zgodnie z § 4, punkt 2 Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz. U. z dnia 20 września 2011 r.) ocenia się autorstwo lub współautorstwo odpowiednio dla danego obszaru: opracowań zbiorowych, katalogów zbiorów, dokumentacji prac badawczych, ekspertyz itp.

Działalność naukowa Habilitanta w tym zakresie obejmuje wiele pozycji autorskich i współautorskich z kilku zakresów prawa. a) Z zakresu **prawa wyznaniowego** Habilitant opublikował obszerny zbiór *Prawo wyznaniowe. Wybór źródeł*, opr. P. Sobczyk, Warszawa 2005, ss. 488 i we współpracy z dr. M. Poniatowskim *polskie prawo wyznaniowe. Wybór źródeł*, Lublin 2012, ss. 678 (wielkość udziału Habilitanta 50%). Niewątpliwie uznać je należy za cenną pomoc dydaktyczną dla wykładowców prawa wyznaniowego, studentów, praktyków i służących celem popularyzacji nauki prawa wyznaniowego. To ostatnie wydanie doczekało się też recenzji T. Zielińskiego z ChAT. b) Z zakresu **prawa administracyjnego** Habilitant opracował wspólnie z młodszymi pracownikami Wyższej Szkoły Menadżerskiej w Warszawie aspekt proceduralny i materialny stanowienia aktów normatywnych i administracyjnych, *Akty normatywne i administracyjne*, Warszawa 2009, ss. 258. Recenzję wydawniczą do tej publikacji napisał dr. hab. Alfred Lutrzykowski. c) Zagadnieniu **finansowania Kościołów i innych związków wyznaniowych** Habilitant poświęcił (zredagowaną we współpracy z dr. hab. K. Warchałowskim) monografię *Finansowanie Kościołów i związków wyznaniowych* Warszawa 2013, ss. 478 (Rec. J. Szymanek z UW). d) Problematyce **relacji Państwo – Kościół** Habilitant poświęcił 4 artykuły naukowe zamieszczone w księgach pamiątkowych poświęconych wybitnym osobistościom z zakresu prawa wyznaniowego czy też w renomowanych czasopismach. e) Omówieniem **konstytucyjnych zasad określającym stosunek państwa do Kościołów** i innych związków wyznaniowych Habilitant zajmował się w opublikowanych wielu artykułach zamieszczonych

w materiałach habilitacyjnych. f) Poza tym należy też wspomnieć o licznych publikacjach dotyczących **informacji i ochrony danych osobowych** i kilkunastu recenzjach poświęconych publikacjom z zakresu prawa wyznaniowego pisanych przez autorów z różnych opcji politycznych i ideologicznych. g) **Udział w kilkudziesięciu międzynarodowych i ogólnopolskich konferencjach** naukowych, w których głosił referaty, zabierał głos w dyskusji oraz publikował sprawozdania o ich treści i przebiegu w recenzowanych czasopismach. Ten fakt dopełnia obrazu działalności naukowej dra P. Sobczyka.

Zgodnie z § 4, punkt 8 *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego* ocenia się: **wygłoszenie referatów na międzynarodowych lub krajowych konferencjach tematycznych.**

Aktywność Habilitanta w tym zakresie należy uznać za znaczną. Od 2004 do 2013 r. brał udział w 22 konferencjach krajowych i międzynarodowych, w których często wygłaszał referaty (zamieszczone w zał. 5 dokumentacji).

Zgodnie z § 5, punkt 2 *cytowanego wyżej Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r.* ocenia się **udział w międzynarodowych lub krajowych konferencjach naukowych lub udział w komitetach organizacyjnych tych konferencji.** Habilitant w latach 2004 – 2013 brał udział 10 razy w komitetach organizacyjnych konferencji i 25 razy brał czynny udział tego rodzaju konferencjach w różnych ośrodkach naukowych (UKSW, KUL, PAN, Polskiego Towarzystwa Prawa Konstytucyjnego, Stowarzyszenia Kanonistów Polskich, Trybunale Konstytucyjnym i NSA, Sejmie Polskiego Stowarzyszenia Prawa Wyznaniowego, Consotiatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo). Zatem na tym polu aktywność Habilitanta należy uznać za znaczącą.

Zgodnie z § 5, punkt 3 *rozporządzenia* ocenia się: **otrzymane nagrody i wyróżnienia.** W przypadku Habilitanta: otrzymał *Nagrodę Rektorską UKSW w uznaniu wybitnych osiągnięć naukowych* (2006) i Brązowy Krzyż zasługi nadany przez Prezydenta RP (2007).

Zgodnie z § 5, punkt 6 *rozporządzenia* ocenia się: **udział w komitetach redakcyjnych i radach naukowych czasopism.** Habilitant pełni funkcję zastępcy redaktora

naczelnego „Przeglądu Prawa Wyznaniowego” wydawanego przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego.

Zgodnie z § 5, punkt 7 rozporządzenia ocenia się: członkostwo w międzynarodowych lub krajowych organizacjach i towarzystwach naukowych. Habilitant jest od 2002 r. członkiem zwyczajnym Stowarzyszenia Kanonistów Polskich, od 2004 r. członkiem Polskiego Towarzystwa Prawa Konstytucyjnego, od 2012 r. członkiem - założycielem Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego.

Zgodnie z § 5, punkt 8 rozporządzenia ocenia się: osiągnięcia dydaktyczne i w zakresie popularyzacji nauki. Habilitant w UKSW prowadzi wykłady i ćwiczenia z prawa konstytucyjnego, wyznaniowego, konkordatowego, wstępu do prawoznawstwa i seminarium magisterskie; od 2006 r. – w Wyższej Szkole Menadżerskiej w Warszawie pracuje jako pracownik dydaktyczno-naukowy. Ponadto pracuje od 2004-2013 w: Wyższej Szkole Handlu i Prawa w Warszawie, Wyższej Szkole Zarządzania i Prawa w Warszawie, Wyższej Szkole Przedsiębiorczości i Nauk Społecznych w Otwocku oraz Wyższej Szkole Cła i Logistyki w Warszawie. W sumie wypromował 100 licencjuszy i 14 magistrów na prawie kanonicznym.

Zgodnie z § 5, punkt 9 rozporządzenia ocenia się: opiekę naukową nad studentami w toku specjalizacji. Habilitant na Wydziale Prawa Kanonicznego i Wydziale Prawa i Administracji UKSW od 2004 jest opiekunem Kola Naukowego *Utriusque iuris*; w Wyższej Szkole Menadżerskiej w Warszawie – opiekunem Kola Naukowego Studentów Prawa i w Wyższej Szkole Handlu i Prawa w Warszawie i Wyższej Szkole Cła i Logistyki w Warszawie sprawował opiekę nad studentami podczas seminariów dyplomowych.

Zgodnie z § 5, punkt 12 i 13 rozporządzenia ocenia się: wykonanie ekspertyz lub innych opracowań. Habilitant wykonał 6 opinii i ekspertyz (w sprawie prawyborów Prezydenta RP, projektu ustawy o fundacjach politycznych, konsekwencji wejścia w życie Traktatu z Lizbony dla polskiego prawa wyznaniowego (z P. Staniszem, KUL), w sprawie krzyża w Sali obrad Sejmu, zmiany sposobu finansowania ubezpieczenia osób duchownych rejestracji wspólnot religijnych. Ponadto w 2011 r. został powołany na eksperta Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski.

Wnioski ogólne:

1. Gdy chodzi o podstawową pracę habilitacyjną to należy ją uznać za opracowanie o dużej wartości merytorycznej. Rozważania zostały oparte o szeroką bazę źródłową różnej proveniencji (s. 367-391) i nie mniej szeroką i dobrze wykorzystaną literaturę (s. 391-426).

rejestracji wspólnot religijnych. Ponadto w 2011 r. został powołany na eksperta Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski.

Wnioski ogólne:

1. Gdy chodzi o podstawową pracę habilitacyjną to należy ją uznać za opracowanie o dużej wartości merytorycznej. Rozważania zostały oparte o szeroką bazę źródłową różnej proveniencji (s. 367-391) i nie mniej szeroką i dobrze wykorzystaną literaturę (s. 391-426). Uwzględniają one aspekt historyczny i socjologiczno-ustrojowy nie tylko w Polsce i w wielu krajach Europy i świata.

2. Także biorąc pod uwagę *przedmiot pracy określony w temacie to należy go uznać za ważny dla prawa wyznaniowego w Polsce*. Dokonane tu analizy stanowią niewątpliwie jeden z godnych uznania głosów w szerokiej, często o podłożu politycznym, dyskusji prowadzonej w doktrynie. Godne specjalnego podkreślenia jest też to, że Habilitant wyraźnie stoi na gruncie właściwie rozumianej aksjologii

3. Oceniając prace monograficzne i cały dorobek *od strony formalnej* należy zauważyć, że Habilitant w swych badaniach jest skrupulatnym dokumentalistą. Każde swe twierdzenie podbudowuje i rozwija w szerokich i precyzyjnych przypisach. Owszem, wyraża na wielu miejscach swoje zdanie, które szeroko i wieloaspektowo uzasadnia (w szczególności zob. s. 315-359). Jedną z mocniejszych stron recenzowanego opracowania dorobku jest doskonały język. Drobne literówki nie ujmują w niczym dobremu warsztatowi naukowemu Habilitanta. Można tylko podnieść fakt, że Habilitant znając dobrze obce języki i robiąc kwerendy naukowe poza granicami Polski dotychczas nie publikuje w językach zachodnich.

4. Habilitant doskonale się orientuje w polskich realiach prawno-wyznaniowych i nie przyjmuje bezkrytycznie wielu przywoływanych opinii innych autorów. Prowadzi z nimi wyważoną dyskusję, zwłaszcza w ramach licznych przypisów.

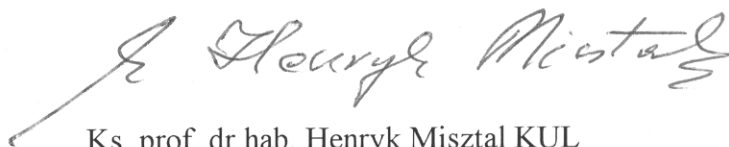
5. Zdecydowanie pozytywnie należy ocenić też całą aktywność naukową społeczną, wychowawczą w odniesieniu do kadry naukowej, uczestnictwo w różnego rodzaju konferencjach naukowych, działalność edukacyjną, doświadczenie i szerokie kontakty naukowe.

Konkluzja

Osiągnięcia naukowe dr. Pawła Sobczyka, uzyskane po otrzymaniu przezeń stopnia doktora, a przede wszystkim rozprawa *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Wydawnictwo ASPRA-

JR, Warszawa 2013 inne druki zwarte autorskie i udział w publikacjach współautorskich, a także działalność organizacyjną udział w kształceniu kadry naukowej, istotną aktywnością naukową i zaangażowanie w organizację różnego rodzaju konferencji naukowych o zasięgu ogólnopolskim lub międzynarodowym należy uznać za znaczny wkład Habilitanta w rozwój prawa kanonicznego jako dyscypliny naukowej.

Uważam, że spełnione są więc warunki, o których mowa w art. 16 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 ze zm.). W konsekwencji wyrażam przekonanie, że dr Paweł Sobczyk spełnił wymogi stawiane osobom starającym się o nadanie stopnie doktora habilitowanego.

Ks. prof. dr hab. Henryk Misztal KUL

Lublin, 18 stycznia 2014